

Батьківщина Малковичів – «страна своя» преподобного Варлаама Печерського

Юрій Дига

Великий боярський рід Малковичів, який виводять від діда по матері Святого Володимира – літописного Малка Любчанина, дав цілу плеяду визначних діячів, які увійшли до історичного пантеону Русі-України. У завершенні реконструйованої істориками родовідної таблиці Малковичів серед посадників, тисяцьких і воєвод – осіб здебільшого військового чину – виділяється постать духовної особи – преподобного Варлаама, ігумена Києво-Печерського.

Згідно з Житієм преподобного Феодосія Печерського, Варлаам (його мирське ім'я невідоме) був сином боярина Іоана, наближеного до київського князя Ізяслава Ярославовича (+3 жовтня 1078 р.). Цього Іоана ототожнюють з відомим київським боярином і тисяцьким *Янем Вишатичем* (+24 червня 1106 р.) і називають ім'я матері Варлаама – Марія «Янева», яка була духовною донькою преподобного Феодосія (+3 травня 1074 р.). За князювання Ізяслава Ярославовича (після 1054 р.) Варлаам прийшов до печери преподобного Антонія і попросив старця постригти його в ченці. До того часу Варлаам був уже одруженим і, мабуть, займав високе суспільне становище. З іменем Варлаама пов'язаний «вихід» монастиря з печер «на поверхню». Близько 1062 р. князь Ізяслав Ярославович заснував у Києві новий Дмитрієвський монастир і поставив у ігумени Варлаама, вивівши його з Печерського монастиря. Незадовго до своєї кончини ігумен Варлаам відправився в паломництво до Єрусалиму і на зворотному шляху відвідав Константинополь. Повертаючись звідти, вже на Волині, Варлаам впав у недугу і преставився поблизу Володимира, у Зимненському Святогірському монастирі. Згідно із заповітом його останки були перенесені до Печерського монастиря, де Варлаам був похований в Ближніх печерах «*на деснои странѣ церкви*»¹ (рис. 1а).

У 1987–1988 роках останки ігумена Варлаама були науково досліджені, й одним із результатів цього дослідження стала пластична реконструкція зовнішнього вигляду першого печерського ігумена. Судячи з реконструкції С. Нікітіна, Варлаам помер у віці 60–70 років. Він був середнього зросту – 162–164 см. Звертає на себе увагу змодельований при реконструкції шрам на чолі,

* Те, що літописну форму імені Янь в житті подано як Іоанн, цілком укладається в логіку агіографічного жанру, який вимагає написання повної церковнослов'янської форми імені, а не його побутового, розмовного варіанту.

який, ймовірно, свідчить про військовий досвід, набутий Варлаамом до його постригу в чернецтво² (рис. 16).

Метою цієї публікації є висвітлення родоводу Малковичів у світлі локалізації їх малої батьківщини на території Західної Волині та підтвердження приналежності до цього роду преподобного Варлаама Печерського у контексті аналізу житійної згадки про його представлення у Зимненському Святогірському Успенському монастирі.



Рис. 1а. Преподобний Варлаам у житії.
(Гравюра з Києво-Печерського Патерика.
Київ, 1661. – Арк. 131 зв.)

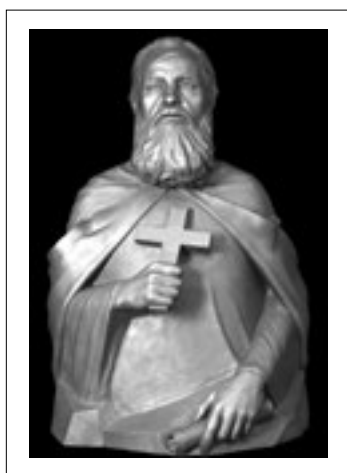


Рис 1б. Преподобний Варлаам,
ігумен Києво-Печерський
(пластична реконструкція С. Нікітіна)

Важливе питання родоводу нащадків літописного Малка Любчанина – діда по матері князя Володимира Святославовича – розглянув свого часу Д. Прозоровський, обґрунтовуючи суперечливу гіпотезу щодо тотожності цього Малка з древлянським князем Малом³. Дослідник звернув увагу на приписку диякона Григорія до Остромирового Євангелія (1057 р.), у якій замовник рукопису Остромир (у хрещенні – Йосифъ) названий «близоком», тобто – кровним родичем князя Ізяслава Ярославовича⁴. Спираючись на ту обставину, що син Малка Любчанина, новгородський посадник Добриня, був дядьком Володимира Святославовича, а при Ярославові в Новгороді відо-

мий «**посадникъ Коснятинъ. снъ Добрынь**»⁵, Д. Прозоровський висунув припущення, що Остромир був сином згаданого Коснятина й, таким чином, й справді був би троюрідним дядьком князя Ізяслава.

У записі писаря Григорія згадується й сім'я Остромира, якій книжник бажає «**многого лѣтъ(а)**» не лише замовнику, а й «**подрѣжню его Феоданъ, и ѹдольа ю, и подрѣжил ѹдъ ю**»⁶. Лінію нащадків Остромира Д. Прозоровський починає з Малка Любчанина й доводить до сина Яня Вишатича, першого ігумена Києво-Печерського монастиря преподобного Варлаама. Таким чином, у родовідну таблицю боярської династії Малковичів, що знаходилася в родинних стосунках із Рюриковичами, дослідник укладає сім поколінь (рис. 2).



Рис 2. Родовідна таблиця Малковичів (за Д. Прозоровським)

Дещо раніше від Д. Прозоровського до аналогічних висновків дійшов і М. Погодін⁷. Саме М. Погодін і звернув увагу на літописні свідчення, збережені під 1043 та 1064 роками, у котрих згадано, що Вишата був батьком Яня та сином Остромира, що й дало підстави вибудувати генеалогічний ланцюжок

від Остромира до Яня. Крім того, М. Погодін та Д. Прозоровський покликалися на свідчення Софійського I⁸ та Новгородського IV⁹ літописів, що братом Яня Вишатича був згадуваний у Повісті временних літ (далі – ПВЛ – Ю.Д.) київський тисяцький та воєвода – Путята. Вони ж допускали, що Янь є тотожний з боярином князя Ізяслава Ярославовича Іоаном, якого в «Житті Феодосія Печерського» названо батьком преподобного Варлаама.

Генеалогічні роздуми Д. Прозоровського щодо особи Малка Любчанина ускладнив О. Шахматов, дослідження якого привели не лише до ототожнення батька Малуші з деревлянським князем Малом, але й дали підстави ідентифікувати їх як одну особу із літописними Лютом Свенельдичем та Мистишею Свенельдичем. За О. Шахматовим князь Ігор воював за деревлянську данину з воєводою Свенельдом і був убитий його сином – Лютом/Мистишею/Малом/Малком Любчанином¹⁰. Складні, розлогі й надзвичайно гіпотетичні побудови О. Шахматова по суті не змінили родовідної таблиці Малковичів, лише пов'язали її з воєводою Свенельдом й, тим самим, зробили її старшою на один щабель (рис. 3).



Рис 3. Родовідна таблиця Малковичів (за П. Стефановичем)

Генеалогічну реконструкцію, за якою Добриня, Коснятин, Остромир, Вишата, Янь та Варлаам були представниками одного роду, підтримав Д. Ліхачов. Вважаючи, що Янь Вишатич та його предки проявляли цікавість до свого родоводу і всіляко підкреслювали свою спорідненість із Рюриковичами – через Малушу, сестру Добрині та матір Володимира – відомий текстолог обґрунтував концепцію «усного літопису» цього боярського роду¹¹. Дослідник виділив статті, в яких мова йде про Добриню та його сина Коснятина Добринича, роль яких в історичних подіях постійно підкреслюється, й наголосив, що вони мають усний, а не писемний характер.

До важливих спостережень Д. Ліхачова належить його заперечення новгородського походження згаданих усних джерел, про що писав О. Шахматов, вважаючи, що вони були використані укладачем Новгородського літопису. Однак Д. Ліхачов підкреслив, що Новгородський літопис «никогда на протяжении всех веков, вплоть до XV в. (точнее, до свода 1448 г.) не пользовалась ни устными преданиями, ни рассказами старожил»¹². Дослідник, зокрема, визнав непереконливими докази О. Шахматова щодо новгородського походження літописної статті 970 р. про розподіл уділів між синами Святослава, у котрій викладено деталі родоводу Володимира Святославовича по материнській лінії. Добриня бере участь у новгородських подіях, але в Новгородському літописі він не відзначений, а фіксується лише у Київському, тобто – «новгородські» легенди були записані київським літописцем у їх тісному зв'язку з переказами про Свенельдичів¹³.

На зв'язку Добрині і його нащадків з Південною Руссю акцентував увагу у своїх працях і В. Янін. Розглядаючи посадництво в системі київського управління Новгородом він підкреслював, що новгородські посадники XI ст. були «неновгородського походження». Якщо з літописів невідомо, чи був Остромир новгородцем, чи був присланим з Києва, то спостереження над діяльністю його потомків привели дослідника до висновку, що його рід пов'язаний з південною Руссю. З державними заходами київських князів, які не мали прямого відношення до Новгорода, В. Янін пов'язує й діяльність Добрині¹⁴.

Питання генеалогії Малковичів розглянув також Т. Гімон. Дослідник підкреслив, що Початковий літопис містить дуже мало свідчень про родинні зв'язки осіб не княжого звання, однак аж десять із дванадцяти таких свідчень відносяться до родини Яня Вишатича (Малковичів). До того ж, за окремими виключеннями, Варяжко (980 р.) та Туки (1068 р.), лише представники цього роду дають князям поради, а проявляючи хоробрість та благородство, виголошують промови¹⁵. На мою думку, є всі підстави погодитися з висновком Т. Гімона, що, незважаючи на гіпотетичність генеалогічних реконструкцій Прозоровського–Шахматова–Ліхачова, все ж «налицо ряд черт, роднящих между собой летописные сообщения о Свенельде, Добрыне, Коснятине,

Остромире, Вишате и Яне»¹⁶. Проте аналізовані розрізнені літописні свідчення про Свенельда, Малка Любчанина та їх нащадків здатні поєднати не лише текстологічне споріднення, але й зв'язок цих повідомлень з географічними реаліями південного заходу Русі.

Так південноруське походження має зауважений Д. Ліхачовим зв'язок переказів про Добриню із тмутараканськими відомостями¹⁷. Один із таких тмутараканських переказів викладено в літописі під 1064 роком у зв'язку з його нащадком – Вишатою Остромировичем. Він розповідає про втечу до Тмутаракані засновника першої галицької династії Ростислава Володимировича. Серед його супутників був і «*Вишата снѣ Штролнрѣ. воеводи Новгородьского*»¹⁸.

Через передчасну смерть свого батька, новгородського князя Володимира Ярославовича, Ростислав опинився у статусі князя-ізгоя. До Тмутаракані Ростислав втікає з Прикарпаття (очевидно – з Перемишля)¹⁹, що проявляється вже у третій чверті XI ст. у боротьбі його нащадків за волості на Волині, об'єднаної на той час з Прикарпаттям. Ростиславовичі тримаються разом із Давидом Ігоревичем й заспокоюються лише тоді, коли отримують від князя Всеволода Перемишль і Теребовлю. Можемо допустити, що південна (зокрема й волинська та перемишльська) орієнтація устремлінь Ростислава Володимировича спрямовувалася Малковичем за походженням – Вишатою Остромировичем. Нагадаємо у цьому контексті с. Вишатичі, розташоване 12 км на північний-схід від Перемишля²⁰. Походження назви цього населеного пункту можна було б ув'язати з іменем іншого Вишати – воєводи князя Данила Романовича, який у 1245 р. згадується в Галицько-Волинському літописі, як учасник війни з польським князем Болеславом Стидливим. Проте назва сусіднього з Вишатичами с. Малковичі²¹ (від імені Малко – Ю.Д.) ув'язує обидва населені пункти з Вишатою Остромировичем. Звісно, не можна виключити й того, що тезоіменний воєвода князя Данила, як і боярин Давид Вишатич (згаданий 1231 р. в описі оборони підперемишльського Ярослава від угрів) належали до його нащадків”.

Наведений приклад демонструє південноруські устремління Малковичів. І цей потяг аж ніяк не можна назвати спонтанним. Він пов'язаний передовсім із конкретною територією межиріччя Бугу та Луги у Волинській землі, де локалізується група сіл, зв'язаних безпосередньо із родом Малка Любчанина.

** Оскільки в знатних родах культивувалося ім'я предків, то не виключаємо, що до галицького відгалуження Малковичів належав і лицар Путята (потомки якого носили назвисько *Путятицьких*), який 1380 р. заснував с. Путятичі – нині село в Городоцькому районі Львівської обл., розташоване 50 км на схід від Перемишля (див.: *Putiatycze* // Там же. – Warszawa: Druk “Wieku”, 1888. – Т. 9. – С. 319). До того ж, 5 км південніше Городка відомий ще один населений пункт під назвою Малковичі, вперше згаданий 1408 р. (див.: *Malkowice* // Там же. – Warszawa: Druk “Wieku”, 1885. – Т. 6. – С. 35.), нині – с. Мавковичі.

Мова насамперед йде про сучасне с. Будятичі – місце народження Володимира Святославовича²² в Будятиному селі (Г⁸Д⁸Т⁸Н⁸Н⁸ К⁸Я⁸Н; Г⁸Д⁸О⁸Т⁸Н⁸Н⁸ С⁸Е⁸Л⁸Е), куди княгиня Ольга відіслала його матір Малушу. Ім'я його пізніших (відомих на середину XV ст.) власників – волинського роду Резановичів – пов'язує цей населений пункт із Добринею Малковичем, відомим у пізньолітописній традиції як Добриня Резанович.

До родинних маєтностей Добрині та Малуші належало й сусіднє с. Калусів (нині – Гряди), назва якого походить від імені Малка Любчанина, відомому С. Герберштейну²³ та М. Стрийковському²⁴ як Калусча / Калуша Малий.

До цієї ж групи населених пунктів, що дотикаються кордонами своїх земель, належать і сусідні Низкиничі – родова маєтність волинських землян Киселів, родинні легенди яких пов'язували їх походження із воєводою Святольдом (літописним Свенельдом). Безпосереднє сусідство волинських маєтностей Малка Любчанина та воєводи Свенельда логічно пояснює акцентовану відомими текстологами спорідненість літописних повідомлень про цих історичних персонажів та їх нащадків. Зауважена дослідниками проінформованість Вишати та Яня у подіях, пов'язаних із особою Свенельда та його нащадків пов'язується не так їх походженням від Свенельда, як це доводив О. Шахматов гіперскладними генеалогічними побудовами, а сусідством їх західно-волинських маєтків. Хоч не виключаємо і якусь кровну спорідненість нащадків Малка Любчанина та Свенельда.

Немає також підстав ототожнювати Малка Любчанина із деревлянським князем Малом. Як зауважив М. Грушевський, гіпотезу Д. Прозоровського (ускладнену О. Шахматовим) начебто підкріплює назва с. Низкинич, сусідніх з Будятичами та Калусовим²⁵. Ця назва співвідноситься з іменем Низкиня, яким Ян Длугош назвав деревлянського князя Мала (*dux Drewlyanorum Nizskina / Nyszkina*)²⁶. Проте поява у Длугоша імені Низкиня своє логічне пояснення. Знайомий із західно-волинськими легендами про Мала Любчанина, польський історик вважав його деревлянським князем Малом виходячи з переконання, що деревлянські події відбувалися в Побужжі.

Цей факт виразно демонструє оповідь про загибель Олега древлянського. У цьому фрагменті деревлянський Овруч Длугош називав Варажем (*Warazh*), ототожнюючи його з Варяжем, розташованим на лівобережжі Бугу, 20 км південніше від Будятич та Низкинич.

Причиною цієї помилки стали назви сіл Побужжя, похідні від племінної назви деревлян. Це с. Деревляни, розташоване недалеко від Кам'янки-Бузької, 15 км вище за течією Бугу, на його лівому березі. Длугош добре орієнтувався в топонімічній номенклатурі Побужжя, що простежується в його географічних та топонімічних екскурсах. Він зокрема згадував населений пункт *Drevna* (с. Деревня Жовківського району Львівської області), що локалізується 20

км. західніше Кам'янки Бузької над потоком Деревенька, відомому Длугошу як *Drewnya*. Саме згадані топоніми та гідроніми Побужжя і дали підстави Длугошу аби древлянський Овруч вважати забузьким Варяжем, а відтак – назвати древлянського князя Мала Низкинею, пов'язуючи цю назву з відомими йому Низкиничами, де побутовали легенди про Малка Любчанина.

Назву Варяжа можна було б ув'язати із іменем літописного Варяжка²⁷ – вірного та відданого слуги Ярополка Святославовича. У 980 р., коли Володимир Святославович облягав у Родні Ярополка, Варяжко радив своєму господарю не віддаватися на волю брата, у якого його чекає смерть, а радив утікати до печенігів за підмогою. Після вбивства Ярополка Варяжко з печенігами довго воював проти Володимира, який все ж примирився з ним, поклявшись не мститися за відданість Ярополкові²⁸.

Поява Варяжа (поруч розташовується «*городище Вáряжье*») логічно пояснюється потребою укріпленням західних кордонів Русі в часи київського князя Ярополка. Як доводить О. Назаренко, в середині 70-х років X ст. сформувався військовий союз між Ярополком та німецьким імператором Оттоном, спрямований проти Болеслава чеського. На його думку, після загибелі Олега Деревлянського та втечі Володимира «*за море*», війська Ярополка влітку 977 р. воювали проти Чехії в Забужжі²⁹.

Вже згадувалося, що промову літописного Варяжка, який намагається попередити князя про підступ, ставлять в один ряд з порадами князем Свенельда, Добрині, Коснятина та Яня, й текстологічно порівнюють з промовами Свенельда (разом із Асмудом) під 946 й Вишати під 1043 роком, котрі виводять з «*усних літописів*» роду Малковичів. Зважаючи на географічну близькість Варяжа до маєтностей Малковичів, є всі підстави, аби припустити, що ці легенди акумулювалися саме у вузькому регіоні Побужжя.

Слід зважати на відомий факт, що Малковичі – Вишата та його син Янь «*имели тесное общение с тремя поколениями киевских летописцев*»³⁰. Про те, що редактори літописів використовували усні відомості від Яня Вишатича є пряма літописна згадка в ПВЛ під 1106 р.: «*преставнѣ ѡнь старецъ докрынъ живѣ. лѣтъ. ѿ. въ старостѣ властитѣ. живѣ по законѣ ѡнѣю. не хъжнн первыхъ праведникъ. ѡъ него же азъ слышахъ многѣ словеса. таже вписахъ въ лѣтописици*»³¹. У 1064 р. Вишата втікає з Ростиславом Володимировичем до Тмутаракані, де в той час перебував Никон, який згідно із О. Шахматовим був печерським літописцем і якого Д. Ліхачов вважав редактором повідомлень про Свенельда.

До того ж, усні перекази Малковичів укладачі літописних текстів могли чути безпосередньо на місці їх побутування, в Західній Волині – малій батьківщині Малковичів. Подібно, як Василій, автор літописної «Повісті про осліплення князя Василька»³² (1097 р.), відзначив свою присутність у Володимирі

фразою: «и днѣ тѣ свѣщю оу болодндрѣ»³³. Згадану «Повість» вважають окремою вставкою в текст Нестора. Цей Василій (якого М. Алешковський вважав навіть одним із основних редакторів ПВЛ³⁴) міг її записати сам, або ж її могли записати з його слів. В «Історії» В. Татищева ця фраза конкретизується наступним чином: «слѣуноса днѣ бытъ тогда во бладндрѣ смотренїа ради ѣунищѣ и наставленїи ѣунтелей»³⁵. На цій підставі допускають, що ця звістка може належати й Нестору. У всякому разі свідчення доводить присутність київських книжників на території Побужжя, де оповіді про нащадків Малка та Свенельда побутували на їх родинних землях.

Посередньо на батьківщину Малковичів як регіон інформації для «Повісті временних літ» вказує і таке. Як доказав Е. Зиков, «среди источников летописи было утраченное впоследствии болгарское историческое сочинение»³⁶, яке охоплювало події до першої третини X століття. А саме в цьому столітті і в цій місцевості виявлені сліди перебування емігрантів, пов'язаних із болгарським престолом³⁷.

Житійна розповідь про представлення преподобного Варлаама здатна продемонструвати, що Малковичі, як інформатори літописців, не втрачали контактів з малою батьківщиною, звідки й походить ця жива родинна оповідна традиція. Ця історична звістка унаочнює та підтверджує родові споріднення осіб, об'єднаних Д. Прозоровським у генеалогічну таблицю Малковичів, яку завершує преподобний Варлаам.

Зацитуємо уривок оповіді про останню мандрівку Варлаама до Зимненської обителі з «Житія Феодосія ігумена печерського» за списком, що знаходиться у складі Успенського збірника XII–XIII століття:

«и пакы по вѣдѣннѣ нѣкоторѣхъ нде въ Костѣнтинъ градъ и тоу тако же походи всѣ манастирь. и искоупись еже на пользов манастирю своелюб. и тако понде на коннѣхъ въ странѣхъ своѣхъ. ндын же повѣдѣхъ и оу же въ странахъ своихъ си. въпадѣ въ недѣгъ лють. тауе іако донде града болодндрѣ. въннде въ манастирь, тоу свѣщій блнзъ города. нже нарнѣють и стѣга гора. тоу же оуспѣ сѣ дндрѣхъ и житню коньцѣ прїятѣ»³⁸.

Близький текст відомий і за «Житієм» у Києво-Печерському патерику:

«и пакы, по вѣдѣннѣ нѣкогѣхъ, нде въ Костѣнтинъ градъ и тѣ походнѣхъ всѣ манастирь, и покупись еже на потреку манастирю своелюб, и тако понде въ своѣхъ странѣхъ. и ндын же повѣдѣхъ и іако же въ странахъ своихъ сын, и въпадѣ въ недѣгъ лють, тажуе іако донде града бллодндрѣ и въннде въ манастирь, тѣ свѣщій блнзъ града, нже нарнѣють его свѣтага гора, и тѣ успѣ с дндрѣхъ о Господѣ, житїю конєць прїятѣ»³⁹.

В контексті публікації особливу увагу привертає подвійна вказівка автора тексту, що преподобний Варлаам, повертаючись із Константинополя, прийшов у «**странѡ свою / свою странѡ**» та перебував у «**странахъ своихъ / странахъ своихъ**». Проблема полягає у тому, що давньоруське слово «**страна**» не має однозначного тлумачення. Поширення є його трактування як державного утворення – «**країна / держава**». Саме у такому значенні слово «**страна**» прижилося в російській мові.

Проте, цей термін наші давні книжники вживали й для інших означень. Терміном «**страна**» називали також частини певної території – «**землю / область**». В сучасній українській мові у цьому значенні вживаються слова «**край / місцевість**». Ближчим є український повноголосний відповідник «**сторона**».

Слово «**страна**» вживалося також у значенні «**сторона / бік**». Саме так це слово використав автор «Житія», розповідаючи про місце поховання преподобного Варлаама: «**на деснѣй странѣ църкве, ндеже и доннынѣ єсть гробъ его**»⁴⁰. Очевидно, що це значення у двох аналізованих фразях не могло вживатися. Отже, постає питання, який сенс вкладав у фрази «**странѡ свою / свою странѡ**» та «**странахъ своихъ / странахъ своихъ**» автор «Житія»?

Розглянемо спершу можливість використання у контексті оповіді слова «**страна**» у значенні «**країна / держава**». Перша фраза, що читається як «**и тако понде въ свою странѡ**» дійсно могла замінити назву «**Русь**». І ця частина фрази могла б звучати так: «**и тако понде въ Русь**». Цей уривок мав би означати, що Варлаам повернувся в свою країну. Проте, використанню слова «**страна**» у цьому значенні заперечує вживання його вдаруге у множині, як «**странахъ своихъ**».

Другу фразу цілком однозначно можна було б передати сучасною українською як «у своїх краях» чи «у своїх сторонах». Малоімовірно, що слово «**страна**» було вжито у двох різних значеннях, хоч допускаємо і таку можливість. Якщо так, то фрагмент «**и тако понде въ свою странѡ. И ндыи же пѣтель и тако же въ странахъ своихъ сын, и въпаде въ недѣгъ люти**» мав би перекладатися наступним чином: «І так пішов у свою країну. І йдучи шляхом, вже в своїх краях, впав у люту недугу».

Все ж, логічніше та переконливіше виглядає переклад, коли в обох фразях слово «**страна**» має однакове значення: «І так пішов у свій край. І йдучи шляхом, вже в своїх краях, впав у люту недугу». Або ж: «І так пішов у свою сторону. І йдучи шляхом, вже в своїх сторонах, впав у люту недугу».

Попри логічність такого перекладу залишається відкритим запитання, чи в аналізований фрагмент житійного тексту автор вкладав розповідь про відвідання преподобним Варлаамом свого родинного краю – малої

батьківщини. І географія його маршруту переконує, що мова йшла про відвідання саме рідних країв.

Шлях Варлаама з Константинополя до Києва суходолом («**на коннх**») через Володимир важко назвати прямим та коротким. Неупереджений погляд на карту переконує, що цей маршрут далеко відхилявся на захід. Можемо допустити, що обираючи цей шлях преподобний керувався вимогами безпеки. Саме з цих міркувань Свенельд переконував Святослава обійти на конях дніпровські пороги, де в засідці чекали печеніги.

Повернення Варлаама з Константинополя датують, зазвичай, 1065 роком. Ця дата очевидно є умовною і ця подія могла статися й пізніше – у другій половині 60-х років. У ці роки Русь зустрілася з новою загрозою – половцями. У 1055 р. літописець фіксує їх появу біля руських кордонів. Під 1061 р. в літописі згадується перший прихід половців в Руську землю, коли вони пограбували Переяславщину. У 1068 р. на річці Альті (тепер – р. Ілтиця, права притока лівобережного Трубежу) половці розгромили військо Ярославовичів і пограбували прикордонні землі. Всі згадані зіткнення відбувалися на Лівобережжі.

Невідомо, чи в час мандрівки Варлаама існувала пряма половецька загроза на Дніпровському Правобережжі. Але навіть за такої загрози шлях через Володимир виглядає необґрунтовано оточеним. Логічно вмотивований, з усіма пересторогами, суходутний маршрут мав йти паралельно до відомого водного маршруту, що сполучав басейн Дністра з басейном Прип'яті. Такий маршрут пролягав би вздовж Дністра, далі вгору течією Збруча до Волочиська, де волоком потрапляли у Случ та Горинь. Вздовж Горині можна було потрапити до Дорогобужа, звідки пролягав давній суходутний шлях на схід, до Києва. Єдиним логічним поясненням такого відхилення маршруту Варлаама до Володимира було відвідання родинних околиць під Володимиром та Зимним.

Тобто аналізований уривок – «**и тако понде вѣ свою странѣ. И ндыи же пѣтедь и яко же вѣ странахъ своихъ, и вѣ паде вѣ недѣгъ лють**» є прямою вказівкою, що підтверджує локалізацію родинних маєтностей Малковичів у межиріччі Західного Бугу та Лути. Ця вказівка неспростовно доводить зв'язок самого Варлаама з Малковичами, знімаючи застереження й сумніви щодо ототожнення батька Варлаама – воєводи Іоанна – з Яном Вишатичем. Чотириста років пізніше ті ж географічні орієнтири виявляються у наданнях (поновленнях) маєтностей родині Резановичів, які в середині XV ст. володіли селами Будятичами та Зимним і опікувалися Святогірським монастирем. Ім'я Резановичів, як вже згадувалося, зв'язує цей волинський рід із Добринею Малковичем, знаним, у пізнішій фольклорній традиції, як Добриня Резанович.

У відвідинах Варлаамом малої батьківщини своїх предків не слід шукати якихось практичних міркувань чи історичної логіки. Цей маршрут, що став останньою дорогою духовної особи, кореспондується з текстом Франциска Скорини з його передмови до видання Книги Юдифі:

«Понеже ѿ прирождения звери ходящїе въ пѣстыни знаютъ ядлы своя, Птици летающїе по воздухѣ ведаютъ гнѣзда своя, Рибы плавающїе по днорю и въ рекахѣ ѹбють вры своя, Пчелы и тыдл подобная коронають влѣкѣ своихѣ, Такоужѣ и людѣ нгдѣ зродилсѣ и ѹскордлены сѣтъ побоже к тодѣмъ местѣ великѣю ласкѣмъ ндлають».

Список літератури:

1. Жиленко И.В., Лопухина Е.В., Назаренко А.В. Варлаам // Православная энциклопедия. – Москва: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия». – Т. 6: Бондаренко – Варфоломей Эдесский. – С. 576–577.
2. Карпов А.Ю. Варлаам Печерский. – [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.portal-slovo.ru/history/39101.php>
3. Прозоровский Д. О родстве св. Владимира по матери // Записки Имп. Академии наук. – Санктпетербург: В типографи Имп. Академии Наук, 1864. – Т. 5, кн. 1. – С. 17–26.
4. Остромирово Евангелие. 1056 – 1057. Факсимильное издание. – Ленинград: «Аврора», 1988. – Л. 294–294 об. Див., також, історичний коментарій до запису диякона Григорія: Столярова Л.В. Свод записей писцов, художников и переплетчиков древнерусских пергаментных кодексов XI–XIV вв. – Москва: «Наука», 2000. С. 14–17.
5. Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ – Ю.Д.). – Ленинград: Издательство АН СССР, 1926. – Т. 1. – Вып. 1: Повесть временных лет. – Стб. 143.
6. Стефанович П.С. Князь и бояре: клятва верности и право отъезда // Горский А.А., Кучкин В.А., Лукин П.В., Стефанович П.С. Древняя Русь: очерки политического и социального строя. – Москва: «Индрик», 2008. – С. 222.
7. Погодин М. О наследственности древних санов в период времени от 1054 до 1240 года // Архив историко-юридических сведений, относящихся до России / Издаваемый Н. Калачовым. – Москва: В Типографиии Александра Семена, 1850. – Кн. 1. – С. 77–78.
8. Софийская первая летопись старшего извода // ПСРЛ. – Москва: Языки русской культуры, 2000 – Т. 6, вып. 1. – Стб. 218.
9. Новгородская четвертая летопись // ПСРЛ. – Москва: Языки русской культуры, 2000. – Т. 4, ч. 1. – С. 140.

10. Шахматов А.А. Разыскания о русских летописях. – Москва: Академический проект, Жуковский: Кучково поле, 2001. – С. 245–270.
11. Лихачев Д.С. «Устные летописи» в составе Повести временных лет // Исторические записки. – Москва; ленинград: Изд-во АН СССР, 1945. – Вып. 17. – С. 201–224.
12. Там же. – С. 206.
13. Там же. – С. 204, 206.
14. Янин В.Л. Новгородские посадники. – Москва: Издательство Московского университета, 1962. – С. 53–54.
15. Гимон Т.В. Ян Вышатич и его предки // Восточная Европа в древности и средневековье. Чтения памяти В.Т. Пашуто / Институт всеобщей истории РАН. – Москва: ИВИ РАН. – Вып. XXII: Устная традиция в письменном тексте. – С. 62–63.
16. Там же. – С. 64.
17. Лихачев Д.С. «Устные летописи». – С. 207.
18. Ипатьевская летопись // ПСРЛ. – Москва: Издательство восточной литературы, 1962. – Т. 2. – Стб. 152.
19. Диба Ю. Дві маловідомі ротонди княжої доби // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів: Видавничий комплекс Наукового товариства імені Шевченка, 2001. – Т.СХХІ. Праці Комісії архітектури та містобудування. – С. 248–274.
20. Wyszatycze // Słownik geograficzny królestwa Polskiego ... / Pod red. J.-Krzywickiego. – Warszawa: Druk «Wieku», 1895. Т. 14. – С. 145.
21. Małkowice // Там же. – Warszawa: Druk «Wieku», 1885. – Т. 6. – С. 35.
22. Диба Ю. Історично-географічний контекст літописного повідомлення про народження Володимира Святославовича: Локалізація Будятиного села // Княжа доба. Історія і культура / НАН України, Інститут українознавства; відп. ред. В. Александрович. – Львів, 2012. – Вип. 6. – С. 37–70.
23. Герберштейн С. Записки о Московии. – Москва: Издательство Московского университета, 1988. – С. 62.
24. Strykowski M. Ktora przedtym nigdy swiata nie widziala Kronika polska, litewska, zmodzka y wswysztkey Rusi [...]. – Krolewicz: V Gerzego Ostenbergera, 1582. – Р. 127.
25. Грушевський М. Історія України-Руси. – Київ: «Наукова думка», 1991. – Т. 1: До початку XI віку. – С. 438, покл. 2.
26. Щавелева Н.И. Древняя русь в «Польской истории» Яна Длугоша (книги I–IV): Текст, перевод, комментарий / Под ред. И с дополн. А.В. Назаренко. – Москва: Памятники исторической мысли, 2004. – С. 79, 226–227, 376.
27. Мердуч Ю. Всеволод Володимирович – правнук княгині Ольги // Треті «Ольжині читання». Пліснеськ, 31 травня 2008 року / Львівська галерея мистецтв. – Львів, 2009. – С. 50.
28. Ипатьевская летопись. – Стб. 65–66.

29. Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях: Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв. – Москва: Языки русской культуры, 2001. – Гл. 7: Накануне крещения: Ярополк Святославич и Оттон II (70-е годы X века). – С. 339–390.
30. Лихачев Д.С. «Устные летописи». – С. 217.
31. Ипатьевская летопись. – Стб. 257.
32. Творогов О.В. Василий, автор Повести об ослеплении князя Василька // Словарь книжников и книжности Древней Руси. – Ленинград: Издательство «Наука», 1987. – Вып. I: XI – первая половина XIV в. – С. 91–92.
33. Ипатьевская летопись. – Стб. 239.
34. Алешковский М.Х. Повесть временных лет: Судьба литературного произведения в Древней Руси. Москва: Издательство «Наука», 1971. – С. 32–52.
35. Татищев В. История российская с самых древнейших времен. – Москва: Напечатана при Имп. Московском Университете 1773. – Кн. 2. – С. 181.
36. Зыков Э.Г. Известия о Болгарии в Повести временных лет и их источники // Труды Отдела древнерусской литературы. – Ленинград: «Наука», Ленинградское отделение, 1969. – Т.34. – С. 52
37. Діба Ю. Урбаністично-адміністративні реформи Княгині Ольги (3: Новгород до Новгорода) // Студії мистецтвознавчі. – Київ: Видавництво ІМФЕ, 2012. – Число 4 (40). – С. 94–97; Мицько І. Болгарський царевич Боян на Волині // Старий Луцьк. М-ли наук. кон-ції «Любартівські читання». м. Луцьк. 22-23 травня 2013 р. – Луцьк: «Волинські старожитності», 2013. – С. 123-125.
38. Успенский сборник XII–XIII вв. / Под ред. С. И. Коткова. – Москва: Издательство «Наука», 1971. – С. 95.
39. Абрамович Д.І. Києво-Печерський патерик. Репринтне видання. – Київ: Час, 1991. – С. 44.
40. Успенский сборник. – С. 95.